

Εργοστάσιο «Nelson» στην οδό Ηειρακών. Κάτι σαν βιομηχανικός Παρθενώνας...

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ: Η άλλη αρχαιολογία

*Μια κοινωνία που χάνει τη μνήμη της
δεν είναι σε θέση να γνωρίζει πού δρίσκεται
και ποι πηγαίνει. Είναι πολύ λιγότερο υπενθύμη-
από το ζώο που προχωρά με τη δεβαϊότητα
τουλάχιστον των ενοτίστου*

S. Giedion

Η βιομηχανική αρχαιολογία σαν «ενδιαφέρον» και σαν επιστήμη εμφανίστηκε στη χώρα όπου προηγήθηκε εκείνο το φαινόμενο που ορίζεται σαν βιομηχανική επανάσταση.

Γιώργος Μαχαίρας

Αρχιτέκτονας

Λέγεται ότι ο όρος χρησμοποιείται για πρώτη φορά στα 1953 από τον Donald Dudley, άλλοι δίνουν την «πρωτιά» στον Michael Rix δύο χρόνια αργότερα. Εδώ υπάρχει κάποια διχογνωμία, ωστόσο αυτές οι δύο αναφοριθήπτησης αξίας προσωπικότητες τη διαιροχανικής αρχαιολογίας μετζή να τον Αριστοφάνη.

Kenneth Hudson και J.P.M. Panell αποτελούν την πρώτη ομάδα επιστημόνων που θα προτείνουν σαν αυτόνομο επιστημονικό τομέα, τη μελέτη των μημείων του περασμένου βιομηχανικού αιώνα μας.

«Η βιομηχανική αρχαιολογία μπορεί να οριστεί σαν την καταγραφή, διατήρηση, ανάπτυξη και αποκατάσταση των αρχαιοτήτων της βιομηχανίας».

έρευνα των τόπων και των δομών της πρώτης βιομηχανικής δραστηριότητας και ειδικά των μνημείων της βιομηχανικής επανάστασης». (M. Rix Industrial Archaeology, 1967)

παιδιστική Αρχαιολογία, 1967)

γνήσιες και κατά συνέπεια των αλλαγών στο περιβάλλον, στους ρυθμούς και στις σχέσεις των ανθρώπων και της πόλης.

Είναι μια προσπάθεια μελέτης σε βάθος του «βιομηχανικού πολιτισμού», μιας ιστορίας που αιωρείται ακόμα ανάμεσα στο μέθο και στην πραγματικότητα, κρυμμένη πίσω από σοδαρές ιδεολογικές παραμορφώσεις. «Ο οριμός „βιομηχανικό μνημείο“ μπορεί να ερμηνευτεί πολύ ευρόπερα, να αυμετρήσει δηλαδή ό, τι έχει απομείνει από το βιομηχανικό προτούς και την εκβιομηχανισμό, για παράδειγμα κατοικίες, τόπους συνάντησης, εκδηλώσεις για την εργατική τάξη. Η βιομηχανική αρχαιολογία είναι ένα πεδίο μελέτης που ενδιαφέρεται για την ανίχνευση, την έρευνα, την καταγραφή και σε μερικές περιπτώσεις τη διατήρηση των βιομηχανικών μνημείων. Εκτός αυτού προσπαθεί να συνδέει το ενδιαφέρον αυτών των μνημένων στο ιστορικό, κοινωνικό, τεχνολογικό πλαίσιο». (R.A. Buchanan, Industrial Archaeology in Britain, 1972)

Οι πρώτες προσπάθειες καθορισμού αυτού του νέου πεδίου έρευνας φανερώνουν την κατεύθυνση του ενδιαφέροντος περισσότερο στα αντικείμενα σαν μαρτυρίες της ιστορικής παραγωγικής διαδικασίας παρά στους ανθρώπους, και θα γίνουν στην επιφάνεια ουσιαστικό προβλήματα και αντίθετες απόψεις και ως προς το πάντρεμα των δύο όρων, «βιομηχανική» και «αρχαιολογία» αλλά και ως προς την χρονολογική της οριοθέτηση.

Τι είναι τελικά «βιομηχανία» και τι είναι «αρχαιολογία»; Τα αρχαία ή μεσαιωνικά λατούμεια είναι «λιγότερο βιομηχανία» από εκείνα του 18ου ή 19ου αιώνα; Τα ρωμαϊκά υδραγωγεία, οι μύλοι, οι μηχανές του Leonardo da Vinci που κατατάσσονται; Στρέφεται τελικά το ενδιαφέρον της έρευνας σ' όλες τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες ανεξάρτητα από την ιστορική στιγμή όπου αυτές συντελούνται ή όχι: Είναι δηλαδή η βιομηχανική αρχαιολογία, έρευνα του κάθε που απομένει από την ανθρώπινη εργασία ή κάπι του περιοριστικό και περισσότερο καθορισμένο.

Μπορούμε να πούμε ότι σήμερα τείνει να υπερισχύει η άποψη που βλέπει τη βιομηχανική αρχαιολογία να ξεκινά από τα αντικείμενα, τις μηχανές, τα κτίρια και τους τόπους δουλειάς για να φτάσει στους ανθρώπους, στις κοινωνικές τους σχέσεις, στα υλικά μέσα παραγωγής, μέσα σε μια καθορισμένη εποχή; Την εποχή όπου διάφορες κοινωνίες, αν και σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές εκκίνησης, η κάθε μια και με ίδιομορφά εθνικά χαρακτηριστικά, πέρασαν από το σάδιο της βιομηχανίας. Επανάστασης, όπου θα εμφανίσουνται οι νέες τάξεις, μια διαφορετική οργάνωση της εργασίας διασταύρωνται στη «διάσταση» του παραγωγού από το πρώτον της εργασίας του, η έκρηξη της τεχνολογικής εξελίξης.

Η ολοκληρωμένη παράδειση των απόψεων, των αναφορών, του προβληματισμού γύρω από αυτά τα ζητήματα, είναι έργο μεγάλου και σημαντικού και είναι αδύνατον να ξεντηλεῖ

τα πλαίσια αυτού του κειμένου. Θα προσπαθήσουμε μια απότελεσμα σύνθετης σε δύο μεγάλες κατηγορίες απόψεων, ώστε να διευκολυνθούν και εκείνοι οι αναγνώστες που ίσως για πρώτη φορά έρχονται σε επαφή με το θέμα αυτό.

Ζητήματα χρονολογικής οριοθέτησης

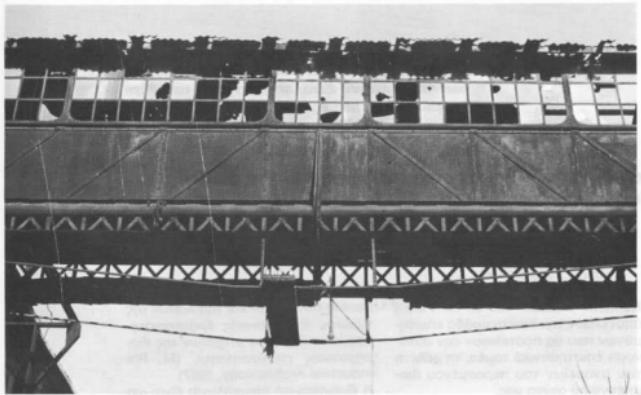
Ένα από τα σημαντικά προβλήματα της βιομηχανικής αρχαιολογίας είναι η χρονολογική οριοθέτηση της έρευνας.

Η εισόδος της βιομηχανίας στην οικονομική δομή μιας χώρας και τα αποτελέσματα στο καινούριο και πολιτιστικό επίπεδο δεν έχουν καμιά σχέση με την ποσοτική ανάπτυξη του φαινομένου. Η βιομηχανική κοινωνία δεν είναι απλά και μόνο μια κοινωνία που έχει κάπιο μεγάλο ή μικρότερο αριθμό διοικητικών, αλλά μια κοινωνία που «ιωθήστε μια μορφή οργάνωσης όπου κυριαρχεί η βιομηχανία», μια κοινωνία δηλαδή που αναπτύχθηκε πάνω σε καπιτοιο βιομηχανικό μοντέλο.

Οι προσπάθειες των επιστημόνων να δώσουν μια απάντηση στο ζήτημα της χρονολογικής οριοθέτησης της βιομηχανικής αρχαιολογίας, κατέληξε σε δύο κύριες κατηγορίες απόψεων που εμφανίστηκαν συγκροτημένες στα 1972.

Η πρώτη υποστηρίζει ότι το πεδίο έρευνας δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στην ιστορική περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης. Το σημείο εκκίνησης δρισκεται στην εποχή που άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες προσπάθειες εκμετάλλευσης και επεξεργασίας των πρώτων υλών (έύλο, χώμα, πέτρα, μεταλλο, ορυκτά, ζωικές και φυτικές ύλες κ.ά) φτάνοντας μέχρι και τη νεολιθική περίοδο. Η άποψη αυτή απομονώνει το φαινόμενο (από την τεχνολογία, την κοινωνία, την κουλτούρα) με το σκεπτικό ότι πέρα από τις μορφές που μπορεί να πάρει στην πορεία της ιστορίας, είναι δυνατόν να επιπλανθεί μια δική του δομή με αυτόνομη και ουδέτερη δυναμική σε σχέση με αυτά που το περιβάλλουν. Θεωρεί λοιπόν ότι η βιομηχανική αρχαιολογία δεν εμπίπτει σε κάπιον από τους διάφορους παραδοσιακούς τομείς της αρχαιολογίας, αλλά είναι ένας χώρος μελέτης που αγκαλιάζει ολόκληρη την αρχαιολογική έρευνα από την προϊστορική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο.

Η βιομηχανία, δηλαδή, είναι ένα φαινόμενο - πάνω από την ιστορία - που η δυναμική της με δικούς της εσωτε-

Δείγμα λειτουργικότητας της «γεφύρα» που ενώνει δύο συγκροτήματα στο εργοστάσιο «Nelson». Απόδειξη άμεσων τολμηρών αρχιτεκτονικών λύσεων με κρίτιμη την άμεση ανάγκη παραγωγής.

ρικούς και «βιομηχανικούς» νόμους, παίρνει το χαρακτήρα μιας συνεχούς ανάπτυξης. Ολόκληρη η ιστορία του πολιτισμού είναι η ιστορία της προσδευτικής ρχήσης του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο και της συνεχούς εκμετάλλευσης της πρώτης ώλης που του προσφέρει τη γη. Σ' αυτή την ιστορία, η βιομηχανία αποτελεί ένα βασικό παράγοντα, μια αδιάκοπη προσπάθεια επινόστισης μέων και μεθόδων γι' αυτή την εκμετάλλευση: «Ο άνθρωπος ορίστηκε σαν ένα ζώο που κατασκευάζει εργαλεία. Κατ' την μορφοποίηση των πιο πρωτόγονων εργαλείων εμπεριέχεται όλη η μελλοντική βιομηχανία. Είναι μια εξελικτική ιστορία που προχώρα παραλλάξη με την εξέλιξη της κοινωνίας και του πολιτισμού. Το πότε ακριβώς έκινα η έρευνα της βιομηχανικής αρχαιολογίας θα πρέπει να οριστεί όχι από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης (ή ένα, δύο αιώνες πριν) αλλά πολλοί πολιάρχη την προστορία» (Industrial Archaeology A. Raistrick). Συνυπόνταν λοιπόν μπρούνε να πούμε να επιγραμματικά ότι βιομηχανική αρχαιολογία είναι αυτό που απομένει από την ανθρώπινη εργασία μέσα στο χρόνο.

Η δεύτερη απόψη υποστηρίζει, ότι η βιομηχανική αρχαιολογία δεν είναι απλά μια προσπάθεια έρευνας και καταγραφής των βιομηχανικών μνημείων, αλλά μια βαθιά ιστορική μελέτη που «στοχεύει στην αξιολόγηση της σημασίας αυτών των μνημείων, στο περιέχομενο της κοινωνικής και τεχνολογικής ιστορίας». Υπάρχει μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδος

που η βιομηχανία αναλαμβάνει έναν πρωτοφανή ρόλο στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό πεδίο σε σύγκριση με το παρελθόν και που μετατρέπεται σε κινητήρια δύναμη μιας ριζικής αλλαγής από τις κοινωνικές δομές μέχρι τη νοοτροπία, που κυριαρχεί σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Μια ιστορική ηποχή που δημιουργούνται καθαρισμένες κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στους κύριους παράγοντες της παραγωγής, ανάμεσα δηλαδή στο κεφάλαιο και την εργασία.

Το βιομηχανικό μνημείο γίνεται η κυρώτερη μαρτυρία εκείνης της ιστορικής περιόδου, όπου η σύχεση του ανθρώπου με τη φύση αλλάζει, όπου η παραγωγή στηρίζεται σε διαφορετικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, στη διαφορετική οργάνωση της εργασίας, στην απομάκρυνση του παραγωγού από το αντικείμενο που παράγει. Το βιομηχανικό μνημείο γίνεται το «σημάδι» ενός αλλού τρόπου παραγωγής και όχι στοιχείο μάς κόπιας φάσης της τεχνολογίκης εξέλιξης. Η προσοχή στρέφεται εδώ «από τα πράγματα στους ανθρώπους», στη νέα εργασική και κοινωνική τους οργάνωση και στο χώρο, στο περιβάλλον, στις πόλεις, που αυτή η δυναμική κυριαρεκτικά μεταμορφώνει.

Η βιομηχανία, το τραίνο, το γεφύρι, η εργατική κατοικία, ο δρόμος, η μηχανή, το εργαλείο, διλα αυτά, που ένας πρωτόγονος και εξαντλητική έφερεν το ρυθμός «καταναλώνει» «αναδρομή» ή εγκαταλείπει, αποτελούν όλη μόνη μνημεία αυτά καθαυτά. αλλά

«ιστορική βάση» στο σύνολό τους. Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό, πρόδηλη που μόλις τα τελευταία χρόνια δείχνει ν' αντιμετωπίζεται υπεύθυνα, είναι η θεωρητική και μεθοδολογική πληρότητα αυτού του νέου χώρου έρευνας.

Η ύπαρξη αδυναμιών παραπέμπει στην ίδια την - μόλις - εικοσάρχοντη ιστορία της βιομηχανικής αρχαιολογίας, της οποίας το περιεχόμενο ποιράζονται ανάμεσα στις πολιτιστικές πόλεις της οποίας δημιουργήθηκαν αρχών, στις δραστηριότητες «φίλων» της πολιτιστικής κληρονομιάς, που πολλές φορές κατέληγε να είναι απλή ευαισθησία για χαμένες παλιές δόξες, και σε ερευνητικές δραστηριότητες που έστρεφαν την προσοχή τους γύρω από την υπαρκτή και φυσική μόνο παρουσία κάποιου παλιού βιομηχανικού συγκροτήματος.

Αυτές οι, κατ' αρχήν, κατευθύνονται αποτέλεσαν τελικά ένα εμπόδιο, περιορίσαν σε μεγάλο βαθμό τη θεωρητική και μεθοδολογική προετοιμασία και τον ασφή καθορισμό των στόχων της βιομηχανικής αρχαιολογίας. Σήμερα αυτές οι ελλείψεις έχεπνούνται σε μεγάλο βαθμό.

Το σύνολο σχέδων των θεωρητικών συμφωνειών ήτις η φυσική παρουσία του βιομηχανικού συγκροτήματος, αν και του αναγνωρίζεται η προτεραιότητα, δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή πληροφοριών. Η προσοχή αρχίζει τώρα να στρέφεται έντονα και σε αλλούς τομείς της βιομηχανικής κληρονομιάς, που βρίσκονται στο έλεος της φυσικής τους φθοράς ή και καταστροφής, όπως τα αρχεία των βιομηχανιών, σχέδια, φωτογραφίες, αλλά και γραπτές ή προφορικές μαρτυρίες. Συγκλίνουν ακόμη στο ότι το φαινόμενο της εκδιογμήσαντος δεν είναι απλά και μόνο το πέρασμα από τη «μικρή βιοτεχνία» στη «μεγάλη βιοτεχνία», η εμφάνιση της μηχανής ατμού, οι καμινάδες, η συγκεντρωτή πηγή κεφαλαίου και εργασίας σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες, αλλά υπογραμμίζουν επίσης το σημαντικό ρόλο του αγροτικού τομέα και εκείνου των υπηρεσιών που συνεβαλαν από την αρχή σ' όλη αυτή την ιστορική διαδικασία.

Δέχονται επίσης ότι το φαινόμενο της εκδιογμήσαντος έφεσε να αγγίξει και να διαμορφώσει τις συλλογικές πνευματικές δομές των ανθρώπων, τις κοινωνικές τους συμπειριφορές, τη νοοτροπία, το καθαρό πρωτωπιά, το υποσυνείδητο, να καθορίσει δηλαδή όλη την ιστορία της κοινωνίας των ανθρώπων.

Αυτοί οι αλληλενδοτεί χώροι αναζητητής που αυξομειώνονται ανάλογα με το μέγεθος των αειώνων κάθε πολιτισμού, παύουν γιγά-σιγά να λειτουρ-

Εργοστάσιο «HBH». Το πρώτο έδαφικο - ιωνικό - των Βαλκανίων. Στον βιομηχανικό άξονα Αθηνών-Πειραιώς. Λειτουργεί μέχρι σήμερα.

γούν αυτόνομα, απόλυτα, και να αποσύδουν «το άτομο από το σύνολο, την τεχνολογία από την οικονομία ή την πολιτική, τη φύση από την κοινωνία», την υλική από την πνευματική κληρονομιά.

Στάνε το παλιές κλειστές ιεραρχίες που κατακερμάτιζαν το πεδίο της ιστορίας και αναδεικνύεται εκείνη η αντίληψη που θεωρεί την κοινωνία σαν παράγοντα πολλαπλών και σύνθετων παραγόντων σχετικής και όχι κεθολικής αξίας.

Βιομηχανικό μνημείο: Κι όμως: πολιτιστική κληρονομιά

Ποιά είναι η σχέση του αντικείμενου της βιομηχανικής αρχαιολογίας με την πολιτιστική κληρονομιά; Πέρα από το πρόβλημα της χρονολογικής οριοθέτησης που προσανθίζεται ως υπάρχει και το πρόβλημα του επαναπροσδιορισμού της ισχύουσας αντίληψης γύρω από τον πολιτιστικό χαρακτήρα, όχι μόνο των βιομηχανικών μνημείων σαν μεμονωμένες περιπτώσεις, αλλά σαν σύνολα που αναπτύσσονται στην ιστορία της οικονομίας, της κοινωνίας, του χώρου, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσονται μιαν άλλη διάσταση στη ζήτη των μαζών.

Πολιτιστικά αγαθά είναι όλες οι σημαντικές πλευρές της ιστορίας, όχι εκείνες που συνδέονται με την «κουλούρα της ομορφιάς» και κάποιων κυριάρχων αισθητικών επιλογών, αλλά και εκείνες που συνδέονται με την «κουλούρα του χρήσι-

μου», όχι εκείνες που έχουν επιλέχθει από επιβεβημένες αξίες των ιστορικών κυριαρχών τάξεων, αλλά και εκείνες των «κατώτερων» τάξεων, όχι μόνο εκείνες που ανήκουν στο μακρινό παρελθόν αλλά και εκείνες που ανήκουν σ' ένα παρελθόν που είναι ακόμα μέσα μας.

Πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι μόνο αντικείμενα προς διάτηρητη και μουσειοποίηση, αλλά ιστορικές προρείς μέσα στις οποίες δρουν συγκροτημένα συστήματα αξιών. Το βιομηχανικό μνημείο είναι η μοναδική μαρτυρία των συνθήκων ζωής της εργατικής τάξης, είναι η άλλη όψη της μέχρι τώρα ισχύουσας κουλτούρας γύρω από τα «τι είναι πολιτιστική κληρονομιά». Είναι μνημείο που προορίζονται για μια ηπιά η οποία δεν είχε τη δυνατότητα ν' αφήσει σημάδια μαρτυρία στο χώρο. Γιατί της έλειπαν τα μέσα και όπου «για μάντη μαρτυρία είναι εκείνη που οικοδομήθηκε για αυτήν, για να την μεταρρύψει ακριβώς σε εργατική τάξη, δηλαδή το εργοστάσιο».

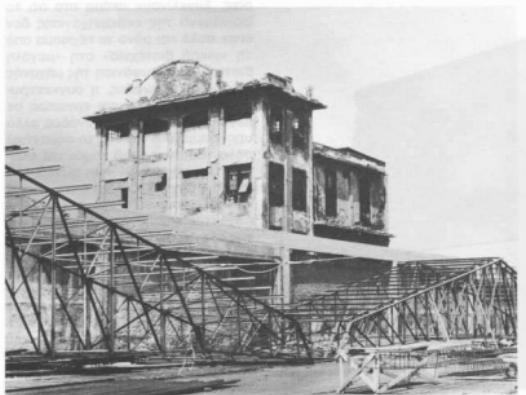
Η ομορφιά γεννιέται από δάφορους αισθητικούς καδίκες που μεταβάλλονται ανάλογα με τον πολιτισμό των λαών. Κάθε κώδικας έχει το δικό του τύπο ομορφιάς και για κάθε ιστορική στιγμή, για κάθε περίπτωση υπάρχει μια διαφορετική ομορφιά. Η διοικητική αρχαιολογία προτείνει τη διεύρυνση του αισθητικού κώδικα στην αισθητική της μηχανής, των λειτουργιών, στην «αισθητική της αρχικής αθεβαιότητας», του αυθορμηπού και ως προς το περιεχόμενο και ως προς τις μορφές βιομηχανικού κτιρίου.

Προτείνει την αισθητική εκείνων των ιδιαιτερών μορφών που αρχίζουν να επικαλύπτουν τους βιομηχανικούς όγκους, όταν με μεγαλύτερη θεβαϊότητα και τόλμη εκτέλουν το μήνυμα μιας άλλης τάξης πραγμάτων, μιας άλλης ανακατανομής του πλούτου, την αισθητική τέλος του βιομηχανικού τοπίου.

Τα αντικείμενα της βιομηχανικής αρχαιολογίας είναι πολιτιστική κληρονομία σαν: α) **Βιομηχανικά κτίρια**. Η βιομηχανική αρχαιολογία είναι αρρικτα συνδεδεμένη με την ιστορία της αρχιτεκτονικής, ακόμα και στο βαθύ μπο κάποια αυτονόμη βιομηχανική αρχιτεκτονική θα αργήσει αρκετά να εμφανίσει. Επειπλέον τις αρχικές προσαρμογές της πρώτης βιομηχανικής παραγωγής, το εργοστάσιο περνά σε αρχιτεκτονικές μορφές που δανείζεται από τα κυριάρχα αρχιτεκτονικά ρεύματα της εποχής συνδέοντας την αισθητική με τη δυναμική και επιδημητική εικόνα που η επιχείρηση ήθελε να δώσει.

Μόνο στις αρχές του 20ου αιώνα, με την επικράτηση της λειτουργικότητας έναντι της «αισθητικής» θα αρχίσει να διαμορφώνεται μια τάξη αυτονόμης διοικητικής βιομηχανικής αρχιτεκτονικής. Με την έντονη παρουσία του τοπίου και του σιδερού πρόχει να διαδίδεται η εικόνα μιας τυπολογίας, διαφορετική από κάθε προηγουμένη, μακριά από κάθε φορμαλιστική λογική, σε όγκους που υπακούουν τώρα πάνω στους νόμους της αναγκαιότητας, οικονομίας δυνάμεων, χρόνου και υλικών.

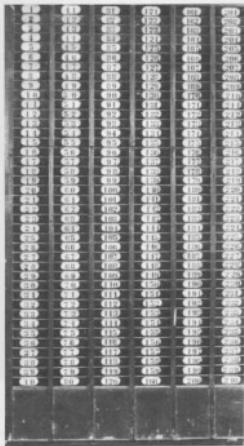
Ο μάθος της μηχανής θα γοητεύσει ολόκληρες γενιές αρχιτεκτόνων, θα

Ακόμα ένα θέμα ελληνικής βιομηχανικής αρχαιολογίας, δι έχει απομείνει από το σώμα μιας φάσματος που περασμένου αιώνα σ μια σχέδιο αθέτη γνώση της οδού Πειραιώς.

‘Όψη από το εργοστάσιο «Nelson». Αρχιτεκτονικές μορφές ασυνήθεις για τη σημερινή αισθητική μας κουλτούρας. Η διαδικασία τους δεν αποτελεί μόνο ένδειξη σεβασμού στην ιστορική κληρονομιά του τόπου αλλά και ανεξάντλητη πηγή γνώσης, διεύρυνση της αισθητικής μας ποδείας, απευθύνοντα από τη σημερινή αρχιτεκτονική πραγματικότητα, επένδυση για την ίδια την αναδόμηση των μορφών παραστώσεων της πόλης.

Καθημερινές παρουσίες, η πρώτη εικόνα, αριθμός και εργάτης: «...Είμαι το νούμερο οκτώ, όλοι με ξέρουν με αυτό και για κρατώ μυστικό ποιο είναι τ' όνομά μου...» - από ελληνικό τραγούδι.

θρεβεί στις πολεοδομικές συλλήψεις του Saint-Etienne. Η εμπνεύσει τους ντανταϊστές, τους συσπειραστές, θα εκφραστεί σαν αγωνία των ανθρώπων πάνεντα στις μεγάλες πόλεις, στα γραπτά του Βενιαμίν.

Η «αισθητική των μηχανών» και ο «λειτουργικός πουριαρισμός» των αρχιτεκτόνων σημαδεύει το έργο του Le Corbusier, ενώ ο Hilberseimer σχεδίαζε μοντέλα πολεοδομικής οργάνωσης σύμφωνα με τη λογική της αλυσίδας παραγωγής. Η σχέση ιστορίας αρχιτεκτονικής και βιομηχανίκης αρχιολογίας αποτελούν ένα μεγάλο κεφάλαιο που οπωδόποτε δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί στα πλαίσια αυτού του κειμένου.

6) Εργατικές κατοικίες: Είναι από τις σημαντικές πηγές πληροφοριών ως προς τη μορφή, την οργάνωση, την ένταση τους στον πολεοδομικό ιστό, για την ερμηνεία των διάφορων στυγμών ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής. Η οργάνωση της κοινότητας των εργαζομένων για μια ζωή «υγΐη και ημίθη» και ελεγχόμενη είναι θέμα που θα απασχολήσει τους πρώτους βιομηχανους επιχειρηματίες και το Κράτος.

Από την άλλη, οι χώροι καθημερινής ζωής και ελεύθερου χρόνου του εργάτη, οι νέες μορφές αυμβιστώς, η σύνθεση των ανθρώπων δραστηριοτήτων την παραγωγή, το ξεπέρασμα της ασχήματας των βιομηχανικών πόλεων θα γίνουν δυνατά σημεία αναφοράς των πολεοδομικών, κοινωνικών θεωριών των ουτοπιστών του 19ου αιώνα (Robert Owen 1771-1858, Charles Fourier 1772-1837, Jean Baptiste Godin 1817-1888). Το ενδιαφέρον αυτό και των δύο πλευ-

ρών θα εξελιχθεί συν τα χρόνια και μαζί με την ανάπτυξη της βιομηχανίας θα αλλάξουν πολλές φορές και οι αντιτίψεις για την φύση και τη θέση της εργατικής κατοικίας (ενδιαφέροντα παραδείγματα εργατικής κατοικίας έχουν και αρκετές Ελληνικές πόλεις).

7) Μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς: Η πορεία εξελίξεως τους σημαδεύει τη στιγμή που η επανάσταση στον τρόπο παραγωγής καθιστά αναγκαῖα και την επανάσταση στα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς.

Το κύριο μέρον για τη μείωση του χρόνου κυκλοφορίας είναι η τελευταία ποίηση των επικοινωνιών. Σ' αυτό το πεδίο τα τελευταία πεντήντα χρόνια έφεραν μια επανάσταση που μπορεί να συγκειθεί μόνο με τη βιομηχανική επανάσταση». (Κ. Μαρέ, ο Φελάριο). Κανεὶς δεν φανταζόταν ότι θα φτάναμε στην «εποχή του συνδρομόρου», Εκείνην τανάτα απαγόρια που κυλούσαν σε ξύλινες γραμμές (από τον 16ο αιώνα) μέσα και έξω από τα λατομεία. Κανεὶς δεν φανταζόταν, ακόμα και αργότερα, ότι θα φτάναμε στους συνδρομορουκός λαδιώνιθους του 18ου και 19ου αιώνα των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών και αμερικανικών πόλεων, όταν το ονομαστό για την εποχή του αγγλικού χυτηρίου Coalbrookdale κατασκεύαζε τον πρώτο σιδηροτροχό που θα ήταν απλό και μόνο μια προστατευτική επικάλυψη του ξύλινου (σημαντικό παραδείγματα στην Ελλάδα που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της, η κατασκευή της οδικής αρτηρίας Πειραιώς - Αθηνών, η σιδηροδρομική σύνδεση Πειραιά - Λαυρίου, η διάνοιξη του ιαθμού της Κορίν-

θου).

8) Μηχανές - Εργαλεία. Μπορούμε να τα δούμε στο πεδίο της βιομηχανικής αρχαιολογίας: 1) σαν μαρτυρίες όλων των σταδίων ανανέωσης της τεχνολογίας και επιρροής στην εξέλιξη της οργάνωσης της εργασίας, της παραγωγής και του βιομηχανικού κτιρίου και 2) σαν αξιολόγηση της αισθητικής τους πλευρών. Εκείναντας από την πρώτη βιομηχανική περίοδο, όταν οι μηχανές και τα εργαλεία επικαλύπτονταν με διακοσμητικά στοιχεία, σύμφωνα με το γούστο της κάθε εποχής, σε μια προπτέρια να διαιμεύσουν τα λειτουργικά τους χαρακτηριστικά. Είναι η αμηχανία και η αντίθεση που σημαδεύει και τη βιομηχανική αρχιτεκτονική στις αρχές του 18ου αώνα και που αναπαράγεται στις μηχανές. Αντίθεση ανάμεσα στην ιδεολογική αποδοχή των αισθητικών ρευμάτων της εποχής και την αναζήτηση της απόλυτης λειτουργικότητας αμηχανίας ως προς την αποδοχή μιας άλλης «αισθητικής που γεννιέται από τη συνάντηση της λειτουργικότητας και της μορφής χωρίς την ανάγκη επιπρόσθετων διακοσμητικών στοιχείων». Και αυτά θα γίνει. Η μηχανή και το εργαλείο περνούν από τα χέρια του ενός ιδιοκτήτη στη μαζική χρήση. Η αξία τους θα είναι πια τη ικανότητά τους να παράγουν περιαστέρα, η μοναδικότητά τους θα αντικατασταθεί με την τυπωτοίστη, το «design» της μηχανής με το «design» του προϊόντος.

Οι μηχανές, τα εργαλεία, τα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς, οι εργατικές κατοικίες και τα βιομηχανικά κτίρια, αποτελούν μια πλούσια και

Από τις μηχανές στα κομπούτερ: παρόδειγμα επαναχρησιμοποίησης διοικητικού μηχανήματος στην Ιταλία.

Νέοι χώροι για νέες χρήσεις.

σημαντική πηγή της βιομηχανικής αρχαιολογίας, γιατί συμβάλλουν στην αποκάταση της φωτισμούμας του διοικητικού μνημείου και στον ακριβέστερο καθορισμό της πολιτιστικής του διάστασης.

Βιομηχανική αρχαιολογία: Προβλήματα καταγραφής, διατήρησης και χρήσης

Τα βιομηχανικά κτίρια και ό,τι αυτά περιέχουν αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά, υιούλα αγαθά μας άλλης κουλτούρας, μνημεία δουλειάς και, πάνω απ' όλα, εσωτερική ανάγκη μιας ιστορικής διάδορθρωσης συνθήτης, αποτέλεσμα συλλογικής ευθυνής και πρωτοβουλίας επισποντικών και πολιτικών φορέων, της αυτοδιοίκησης και του λαού:

— Για τη μελλοντική δυνατότητα πλατιάς κοινωνικής χρήσης όλων εκείνων των μαρτυριών, οι οποίες φωτίζουν και καταδεικνύουν την κοινωνική πορεία της ανθρώπινης εργασίας, μέσα από την οδυνηρή ιστορία των ολόκληρων γενεών.

Τα βιομηχανικά κτίρια αποτελούν αναφόριτο κομμάτι του ιστορικού ιστού του τόπου, της ΕΘΝΙΚΗΣ - ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΜΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ, είναι αρχαιολογία του «μόλις χτες», μνημεία της ποι κοντινής μας ιστορίας. Έτσι τα ζητήματα προστασίας τους, καταγραφής και χρήσης τους παιρίνουν σαφώς μιαν άλλη διάσταση.

1. Όσον αφορά στην καταγραφή όλων των υπαρκτών περιπτώσεων, ο στόχος θα πρέπει να συντηπεῖται και να καθοριστεί με σαφήνεια και προς την κατεύθυνση όχι απλά και μόνον υ' αξιολογηθεί η βιομηχανική μας κληρονομιά, αλλά ν αποτελεστοι το κα-

τώφιο της έρευνας γύρω από: α) την ταυτότητα των ιστορικών κοινωνικών ομάδων οι οποίες άρχισαν να σχηματοποιούνται - στα τέλη του περασμένου αιώνα - από τα μικρά μεταναστευτικά ρεύματα με κίνητρα την εισόδο της παραγωγής, τη διαδικασία συγκρότησης εθνικής οικονομίας;

β) τις επιπτώσεις στο περιβάλλον, στην πόλη, στους ανθρώπους, τις οποίες έφερνε μαζί της μια τέτοια εξέλιξη, τις μορφές και τις μεταμορφώσεις της ιστορικής μνήμης - καθίσταντάς των ευδάκτυπες τις διαριχώσεις ακολουθίες των γεγονότων, αποκαθιστώντας την κρυμμένη εικόνα των θιαμάτων της πόλης και των ανθρώπων της πόλης, αποκαλύπτοντας ή κα προβλέποντας την εξελίξιη της.

Απαιτείται για ότι άντα ένα αυστημά συλλογής και κυκλοφορίας πληροφοριών (γεωγραφικά και τοπογραφικά στοιχεία, χρονολογίες, τυπολογίες, υλικά κατασκευής, περιγραφή λειτουργιών και κύκλου παραγωγής, στοιχεία ανθρώπουν δυναμικού, βιογραφίες, μηχανές, εργαλεία, έπιπλα, φωτογραφίες, γκραφούρες, χάρτες, σχέδια, γραπτές και προφορικές μαρτυρίες, εργατικές κατοικίες, αξιολόγηση του ειδικού βάρους που στην περιβάλλον και στην πόλη, αξιολόγηση του ιστορικού ρόλου στην οικονομία της χώρας, ανάδηπτη των σημειώσεων αναγκών της περιοχής).

Η συλλογή - καρτελογράφηση - αρχειοθέτηση - ταξινόμηση - του πληροφοριακού υλικού είναι έργο τεράστιο, όπως ο ακριβώς η ίδια η ζωή και η ιστορία - που, όμως, ξαναγενιέζει με αλλή αείδα σα πολιτιστική κληρονομιά στη συνείδηση της κοινότητας των ανθρώπων που την έχουν δημιουργήσει.

2. Το ζήτημα της διατήρησης είναι σύνθετο. Σαν αντίληψη και σαν πρακτική στρέπεται συγκροτημένου και ενιαίου περιεχομένου. Είναι πολύ πρόσφατη η καταστροφή που έχουν υποστεί τα νεότερα μνημεία μας - λόγω της πολιτικής εκείνης στάσης που έσπρωξε στην εξαφάνιση ολόκληρων ιστορικών τμημάτων των πόλεων, λόγω των αυθαίρετων επιλογών για το τι αποτελεί επίσημη ιστορία και πολιτιστική κληρονομιά, λόγω του παραμορφωτικού κατακερματισμού της συλλογικής μνήμης. Η αποδοχή μιας κάποιας πολιτικής, δύον αφορά πάντα στη διατήρηση, από μόνη της δεν εγγυάται σχέδιον τίποτα.

Αντίθετα, εμπειρίχει τόσα προβλήματα σασ σε περισσότερα αθανάσια πλαίσια μεταβλητά σεν δεδομένο του όρου ή κα δανείζεται από αλλοδρίους πολιτιστικούς χώρους:

Έτσι, η αποδοχή αυτής της πολιτικής της «διατήρησης»:

- α) δεν εγγυάται τη ωστι ονάδειξη των μνημείων - ειδοκότερα στα την βιομηχανικών, που η ιδιαιτερότητά τους συνίσταται στη μεταβλητή μορφική και λειτουργική τους υπόσταση μεταβλητή γιατί υπάκουουν πάντα στους νόμους της ταχύτητας των τεχνολογιών αλλαγών, της παραγωγικότητας της καλύτερης οργάνωσης της παραγωγής, στους νόμους που απαιτούνται μεγάλες αναπτυσσαρμένες μορφών, δομών, λειτουργίας και ανθρώπινου δυναμικού,

- β) δεν εγγυάται τη ωστι ονάδειξη των μνημείων, όταν αντιμετωπίζονται σα μεμονωμένες περιπτώσεις και όχι σαν τημά της ευρύτερης παρέμβασης και σχεδιασμού για την αναβάθμιση της φωτισμούμας και την ποιοτική ανάπτυξη μεγάλης κλίμακας πολεοδομικών περιοχών.

γ) δεν εγγυάται εναν εύστοχο προσ-

ρισμό δυτικών είναι πλέον διάχυτη εκείνη τη δύση που έχει ταυτίσει την επαναχρησιμοποίηση των απανταχού νεότερων μνημείων με τριτογενείς δραστηριότητες ή δυτικών παραχωρεί (τα νεότερα μνημεία) στις «ευρύχωρες προθέσεις» πολιτιστικών πειραμάτων. (Έχουμε, άραγε, τόσες πολιτιστικές δραστηριότητες, ώστε δεν έχουμε ποτέ αλλού να τις στεγάσουμε;)

Η επαναχρησιμοποίηση των βιομηχανικών συγκροτημάτων, τα οποία (σε κάποια φάση ανάπτυξής της πόλης) κατά κανόνα εντάχθηκαν στον πλεοδομικό ιστό, θα πρέπει να γίνει αφού χαρακτηρισθούν και ενταχθούν σε νέα πλαίσια λειτουργώντων και χρήστης οι συγκεκριμένες περιοχές και αφού διατυπωθεί σαφώς ο προορισμός τους από τα γενικά ρυθμιστικά και χωροταξικά σχέδια των πόλεων.

Γιατί έχουμε εκ των προτέρων απορρίψει την ένταξη όλων των τομέων παραγωγής στα υπάρχοντα και διατηρημένα βιομηχανικά συγκροτήματα;

Γιατί έχουμε απορρίψει τη στέγαση σ' αυτά σχολείων, τεχνικών σχολείων, γυμναστηρίων, όλων πρότυπων εργασιακών δραστηριοτήτων, συμβουλευτικών σταθμών, σύμφωνα

- καθώς ηδη έχουμε πει - με τις συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες και την προγραμματισμένη ανάπτυξη ή αναδιάρθρωση της κάθε περιοχής; αλλά επιμένουμε να φυτεύουμε παντού πολιτιστικά κέντρα και πολιτιστικά πάρκα αμφιβόλου περιεχομένου και ωηής;

Κι αφού, τελικά, ο εργαζόμενος πολίτης δεν πηγαίνει στους πολιτιστικούς αυτούς χώρους, μπως θα πρέπει να δουλεύουμε στην ιδέα να «πάσι» ο πολιτισμός στους εργασιακούς χώρους, κοντά στον εργαζόμενο και μέσα στο εργασιακό του ωράριο;

Τα βιομηχανικά συγκροτήματα δεν είναι φαντάσματα του παρελθόντος, δεν είναι ταριχεύμενό πολιτιστικό αγαθό, δεν είναι απονεκρωμένο μουσειακό άσμα. Θα πρέπει να είναι ζωντανό μνημείο, λειτουργικός χώρος, διατηρητέος και προσαρμόσιμος, ο οποίος - μαζί με τα «μικρότερα» δεν είναι βιομηχανικής αρχαιολογίας, που ίωσε δε φαντάζουν αλλά σηματοδοτούν μια ολόκληρη εποχή - συμβάλλει στην ξέπινση της μνήμης και στην επαναύνθεση της εικόνας της πόλης.

3. Η προστασία των βιομηχανικών μνημείων, μέσα από τη σχετική νομοθεσία, κάθε άλλο παρά εφευρχάζει.

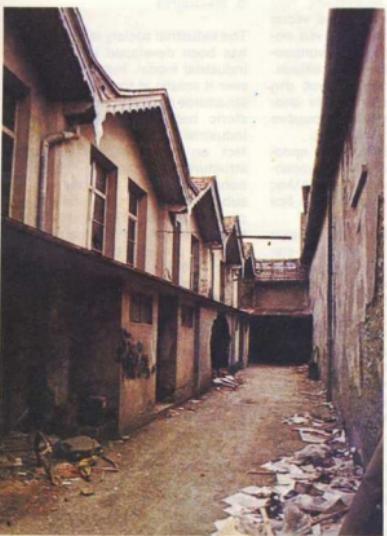
Είναι αδύναμη και ανεπαρκής και δεν απαντά με σημερινούς όρους σε προβλήματα που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών.

Ξέρουμε πολλά για τη φυσική ζωή των μνημείων, την ομειλική πορεία φθοράς τους, αλλά και αρκετά για το πώς να την εμποδίσουμε. Ποιά, όμως, είναι η «ποσότητα» της συμβολικής τους αξίας και με ποιά κριτήρια πετράμε;

Πώς συμπεριφέρεται το μνημείο στην ιστορική του διαδρομή, όταν τα πολιτικά - άρα και τα πολιτιστικά - καθεστώτων αλλάζουν;

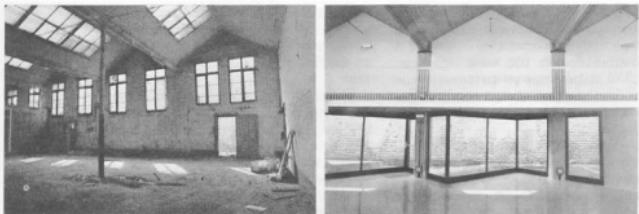
Τι είναι, τελικά, και τι δεν είναι μνημείο;

Η κατεύθυνση του νόμου εμπνέει συγκεκριμένες προτεραιότητες προστασίας και ανάδειξης μνημείων και όχι συνολική γνώση - κατά συνέπεια και κοινωνική διαχείριση - των πολιτιστικών φαινομένων. Η σημερινή ιεράρχηση και αξιολόγηση του «έργου τέχνης», του «μνημείου», δεν συμπεριλαμβάνει αντικείμενα της βιομηχανικής αρχαιολογίας (κτίρια - μπανάνες) ούτε συνδέει την ανάγκη διάσωσης - διατήρησης τους, σαν πολιτιστική κληρονομιά με την αναζήτηση της εποχής που τα δημιούργησε.

Δημοτική βιβλιοθήκη σε μια μικρή πόλη της Ιταλίας, μέσα σε χώρους παλιούς και προορισμένους για βιομηχανική χρήση.

Απλές αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις αλλάζουν τους διοικητικούς χώρους. Φαντασία και σεθεσμός. Η ιστορική μνήμη όμως έχει ουδείς.

Εδώ ακριβώς προβάλλει ο ευρύτερος χαρακτήρας της διοικητικής αρχαιολογίας, γιατί πραγματικά δεν πρόκειται για κάποιο είδος νοσταλγικής στάσης απέναντι στο άμεσο παρελθόν ή για προσπάθεια συλλογής πληροφοριών και αντικεμένων απλά για μουσειακή χρήση: πρόκειται για τη διεύρυνση όλης εκείνης της δυναμικής, των σύνθετων κοινωνικών διαδικασιών και μηχανισμών που έθεσαν σε κίνηση αυτή την ιδιόμορφη ανάπτυξη και καθορίσαν τις επιλογές στον τομέα της διοικησίας, τη μορφή των ελευθεριών και εξαρτήσεων, τη δομή και την ποιότητα της σημερινής κοινωνίας, την ιστορία της αστικής και εργατικής τάξης της χώρας μας.

Πέρα από μεμονωμένες περιπτώσεις διοικητικών κτιρίων, ολοκληρώς περιοχές σημαδεύονται από πλούσια διοικητική κληρονομιά (Λαύριο, Αμπελάκια, Σύρος κ.ά.) που σε χώρα σε κανενός είδους μουσείο επιστήμης και τεχνικής, δεν τανισμούνται, δεν μπαίνουν σε γαλάνια κοιτά. Αποτελούν «ανοιχτή μνημεία», που αναπτύσσονται στο χώρο τους, όποτε πρέπει ν' αντιμετωπίζονται σαν διοικητικά τοπία, που τίποτα δεν μπορεί ν' αφαιρεθεί από τη σύνθεσή τους.

Προλογίζοντας από το τέλος

Για εκαποντάδες χρόνια η πόλη αντανακλάει τις ιδεολογίες της κοινωνίας, ήταν το παράδγυμα, το τελικό αποτέλεσμα της ανθρώπινης σκέψης. Αυτό που σήμερα είναι σε κρίση δεν είναι μόνο η μορφή. Κάτω από την κορυφή του παγάδουνου υπάρχει όλο το αδειόδυτο της κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας αυτού του τόπου. Εδώ απουσιάζει τελέων εκείνο το αίσθημα της κοινότητας, που είναι η σύνθετη και ολοκλήρωση της πολιτιστικής κοινωνικής προφοράς του κάθε ατόμου. Εδώ η πόλη της πέτρας και του ακρο-

κέραμου έγινε η πόλη της ατέλειωτης οικιστικής εξάπλωσης, η πόλη του πυρετού του άμεσου κέρδους, ενός μέθου που εξάπλωσε τη φωτιά και πολιτιστικά του όρια. Εδώ κινδυνεύουμε να βρεθούμε στο θερίο των χαμένων πολιτισμών, αφού κυριαρχήσει τελείων η ψυχολογία του λήθαργου, της παρδόσης, του «δεν γίνεται τίποτα». Το ζωντάνεμα της ιστορικής μνήμης, η πόλη από πολιτιστική προσποτή είναι τα ζητουμένα. Εδώ και τώρα. Εδώ πρέπει να αποκατασταθεί η εικόνα των αέρων με τη δεξιοτεχνία του τεχνήτη που τονίζει τις οθημένες γραμμές ενός πίνακα. Τώρα να φανούν τα όρια αυτά που διαφοροποιούν, που ενώνουν χωρίς να καταστρέψουν, χωρίς να διαιρέουν. Που δίνουν προσποτής, που αποτελούν την αιφετηρία για νέους κώδικες, νέες μεταβλητές, νέα σημεία αναφοράς για τον επαναπροσδιορισμό των θεωριών και των εθίμων. Κάποιες σελίδες, αφειωμένες στη διοικητική αρχαιολογία, δεν αποτελούν θέβαια ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο ανάλυσης ή πρόστασης.

Είναι μια μικρή συμβολή στην προπάθεια ανάδειξης μιας άλλης αρχαιολογίας, χωρίς σύνορα, μιας άλλης ιστορίας, «εκτός πλαισίου» που δεν έχει γραφεί ποτέ.

Σ' αυτή την προσπάθεια δεν υπάρχει ίχνος από εκείνη τη στάση - «επιστροφή στις πλέες», χαρακτηριστικό συνασθέμα και επιλογή αδειόδυτου και ανάγκης μιας κοινωνίας σε κρίση. Δεν υπάρχει ίχνος νοσταλγίας για μια τεχνολογική εποχή, ίσως πιο αθώα αλλά περασμένη.

Δεν υπάρχει ίχνος κρυφής επιμέλιας, μπροστά στη διοικητική ερείπωση, να ξαναρχίσουμε απ' το μηδέν. Οι εικόνες αλλάζουν. Η φύση, μαζί και οι ανθρώποι, οι τάξεις, οι συγκρούσεις. Νέες κατηγορίες εργαζόμενων, και άλλοι τόποι δουλειών σχηματίζονται με τις συνεχείς επαναστάσεις στην παραγωγή. Η «πάλτο» του ανθρώπου με τη μηχανή κάποιου τελείων. Φάντασμα με πια εποχή που ο πρώτος κομπούτερ θα είναι

βιομηχανική αρχαιολογία. Ποιοί θα είναι άραγε οι πρωταγωνιστές στο μελλοντικό σκηνικό της ανθρώπινης περιπέτειας;

Οι φωτογραφίες έγιναν από την Άννα Μαρία Χατζητερέφουν, τον Γιώργο Μαχαιρά και τον Χρήστο Μαστραντονή.

Βιβλιογραφία

1. A. & M. NEGRI, L'archaeologia industriale, Firenze 1978.
2. F. BORSI, Introduzione alla Archaeologia Industriale, Roma 1978.
3. Lotus 12 International, September 1976.
4. The Archaeology of industry, London 1976.
5. G. DORFLES, Introduzione al disegno industriale, Bologna 1963.
6. Archaeologia industriale, quattro temi, R. Calabria 1980
7. R. RAJA, Architettura industriale, Storia, significato e progetto, Bari 1983.
8. M. RIX Industrial Archaeology, London 1967
9. R.A.BUCHANAN Industrial Archaeology in Britain, 1972
10. K. HUDSON Industrial Archaeology, an Introduction, London 1963

Industrial Archaeology: the Other Archaeology

G. Machairas

The industrial society is a society that has been developed after a certain industrial model. Industry and whatever it entails in tools, machines and structures comprise as a whole a «historic base». The phenomenon of industrialization had an immense effect on the collective intellectual structure of man, on his social behaviour, his mentality and subconscious, on the history, that is, of human race. The problems that have been created by industrialization can probably be solved by a recent theoretical and methodological approach that considers society as a derivative of multiple and complex factors of relative value.

This article refers to the relation of the subject of the industrial archaeology with the cultural tradition of a place. Industrial archaeology proposes the dilation of the aesthetic code as regards the aesthetic of the machine. It proposes, that is, the aesthetic of the industrial landscape. Subjects of the industrial archaeology are:

- a) industrial buildings
- b) workers' dwellings
- c) mass media of communication and transportation
- d) machines and tools